

Famil Vəli oğlu Rüstəmov
Elm və Təhsil Nazirliyi İqtisadiyyat İnstitutu
“Aqrar sektorun iqtisadi problemləri” şöbəsi,
aparıcı elmi işçi, i.f.d., dosent

E-mail: Familrustamov456@gmail.com

UOT: 338.43; JEL: Q10; Q19; Q20.

Azərbaycanda üzümçülük: tarixi keçmiş, imkanlar və perspektivlər

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi - üzümün əhəmiyyətli kənd təsərrüfatı məhsuluna çevrilməsini şərtləndirən amillərin, dünyada və ölkəmizdə üzüm istehsalı ilə bağlı mövcud vəziyyətin tədqiqidir. Tədqiqatın metodologiyası - tədqiqat işində təhlil, müqayisəli təhlil, ümumiləşdirmə və analiz metodlarından istifadə edilmişdir. Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti - üzümçülükdə müasir texnologiyalardan, xüsusilə də rəqəmsal vasitələrdən, dronlardan istifadənin zəruriliyi əsaslandırılır. Tədqiqatın nəticələri - Azərbaycanda son illər üzümçülük sahəsi sanki bir intibah dövrünü yaşasa da, üzüm istehsalında müsbət dinamika müşahidə olunsada real vəziyyət qənaətbəxş deyil, potensial imkanlardan olduqca aşağıdır. Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi – kənd təsərrüfatından əldə olunan gəlirlərin artırılmasında, yeni iş yerlərinin yaradılmasında üzümçülüğün rolu və əhəmiyyəti araşdırılmış, ölkəmizdə üzümçülüğün inkişafı ilə bağlı bir sıra təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: aqrar sahə, aqrar siyasət, üzüm, üzümçülük, üzüm bağları, şərabçılıq.

Giriş

Üzüm bitkisi xurma, zeytun, əncir, buğda və arpa ilə birlikdə insanın cəmiyyətinin becərdiyi ən qədim kənd təsərrüfatı məhsullardan biridir. Bir çox qədim artefaktlarda üzümçülük mədəniyyətinə aid təsvirlər və istinadlar var. Bir sıra elmi mənbələrdə qeyd edilir ki, üzüm ilk dəfə Asiyada yetişdirilmişdir. Arxeoloji qazıntılar zamanı dəfələrlə qədim nümunələr arasında üzüm tumları da tapılmışdır. Bu cür tapıntılar eramızdan təxminən 4-6 min il əvvəl bu bitkinin artıq Orta Asiyada və Mesopotamiyada becərildiyini göstərir. Tarixi mənbələrdə göstərilir ki, qədim Misirdə müxtəlif formalarda üzüm bağları becərilir, kişmiş və müxtəlif şərəblər hazırlanırdı. Üzüm, kişmiş və şərabı ehtiva edən qədim Misir heroqlifləri də elmə məlumdur. Tarixi tapıntılar arasında üzərində şərab və üzüm təsvirləri olan sikkələr də vardır. Fələstində də qədim üzümçülük mədəniyyətinin mövcudluğu elmə məlumdur. Əhdi-Ətiq kimi ən qədim kitablarda buna aid çoxlu dəlillərə rast gəlmək olar. Qədim yunan tarixçisi Herodot Skif kralı Madinin Kiçik Asiyaya yürüşünü təsvir edərkən bu ərazilərdə həm üzüm yetişdirilməsinin, həm də şərabçılığın mövcud olduğunu göstərir. Bir sözlə, bütün tarixi mənbələr, bütün tarixi faktlar sübut edir ki, üzüm bitkisi eramızdan əvvəlki əsrlərdə də yetişdirilmiş və qədim insan cəmiyyəti bu bitkinin məhsullarından müxtəlif formalarda istifadə etmişlər. Respublikamızın Ağdam və Naxçıvan bölgələrində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı tapılan tarixi tapıntılar, o cümlədən daşlaşmış üzüm tumları, üzüm əzmək üçün daşlar, şirəsinə qıvcırtmaq və şərab saxlamaq üçün daş qablar müasir Azərbaycan ərazisində də üzümçülük mədəniyyətinin qədim tarixi köklərinin olduğunu təsdiq edir. Ölkənin meşələrinin çoxunda yabanı üzümün geniş yayılması, eləcə də ölkəmizin əlverişli iqlimi, təbii-coğrafi şəraiti ta qədimlərdən bu ərazilərdə üzümçülüğün geniş yayıldığını və bir sıra bölgələrində bu təsərrüfat sahəsinin insanların iqtisadi həyatında mühüm rol oynadığını deməyə əsas verir. Hazırda becərilən üzüm sortları əsasən dörd istiqamət üzrə istifadə edilir. Dünya üzrə istehsal edilən üzümün xeyli hissəsini süfrə üzümü sortları təşkil edir ki, bu sortlar da insanların birbaşa istehlakı üçün nəzərdə tutulur. ABŞ Kənd Təsərrüfatı

Departamentinin məlumatına görə dünyada 2020/21-ci illərdə süfrə üzümünün istehsalı 26 milyon tona yaxın təşkil edib. Üzümün bir sıra sortları isə quru üzüm (kişmiş) istehsalı üçün becərilməkdədir. Üzümçülük həmçinin şərab sənayesinin xammal bazası kimi çıxış edir. Müxtəlif növ şərab, şampan və digər spirtli içkilərin istehsalı üzrə ixtisaslaşmış zavodları xammalla təmin etmək üçün daha çox üzüm sortları yetişdirilməkdədir. Bundan əlavə üzümçülük konserv sənayesinin xammal bazası kimi müxtəlif şirələr, kompotlar, mürəbbələr, turşular və digər alkoqolsuz məhsullar üçün xammal istehsalını da həyata keçirir.

Dünyada üzüm istehsalı

BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının (FAO) məlumatına görə, dünyada mövcud əkin sahələrinin 75,866 km² sahəsi üzüm yetişdirilməsinə ayrılıb. Dünya üzüm istehsalının təqribən 71%-ə qədəri şərab istehsalı üçün, 25.5%-i təzə meyvə və 2%-i qurudulmuş meyvə kimi istifadə olunur. Üzüm sortları bir hissəsi isə "şəkər əlavə edilməmiş", "100% təbii" meyvə konservləri və digər üzüm şirələri istehsalında istifadə olunur. Amma bu bölgü nisbi xarakter daşıyır. Üzüm sortlarının dünyada təyinat üzrə dəqiq paylanmasını müəyyən etmək çətindir. Beləki, bəzi texniki sortlar təzə istehlak üçün, bir çox süfrə sortları isə şərab istehsalı və qurudulması üçün istifadə oluna bilər. Əhali arasında istehlak üçün böyük tələbat olan toxumsuz kişmiş sortlarından bəzi ölkələrdə şərabçılıqda geniş istifadə olunur. Bütün bunları həm üzümün yetişdirildiyi ərazinin təbii xüsusiyyətlərindən, həm də konkret ölkədə formalaşmış ənənələrdən asılı olaraq müəyyən etmək olar. Məsələn, ABŞ-da ən çox üzüm istehsalçısı olan Kaliforniyada (92%) məhsulun demək olar ki, yarısı (45%) kişmiş istehsalında istifadə olunur. Əgər 1950-1980-ci illərdə dünyada üzüm əkinin sahələri davamlı olaraq artırdısa, sonrakı illərdə bu proses əks istiqamətdə dəyişdi və 1980-1986-cı illərdə dünya üzrə üzüm əkinin sahələri 12% azaldı. Son illər dünyada üzüm bağlarına ayrılan sahə hər il təxminən 2% artaraq on milyon hektara çatmışdır. Üzüm əkinin sahələrinin əhəmiyyətli hissəsi Avropa qitəsindədir. Daha dəqiq desək 72%-i Avropada, 13%-i Asiyada, 9%-i Amerikada, 5%-i Afrikada, yalnız 1%-i Avstraliya və Okeaniyada cəmləşmişdir. Bir milyon hektardan çox üzüm bağına malik olan "milyonçu" ölkələr İspaniya (1633 min hektar), İtaliya (1108 min hektar) və Fransadır (1050 min hektar). Onlardan sonra gəlirlər: Türkiyə - 794, Portuqaliya - 387, Argentina - 295, Rumıniya - 301, ABŞ - 341, keçmiş Yuqoslaviya - 232, Əlcəzair - 192, Macarıstan - 154, Bolqarıstan - 165, Çili - 106 min hektar. Sənaye üzümçülük ölkələrinə Yunanıstan, Almaniya, İran, Mərakeş, Suriya, Braziliya, Avstraliya da daxildir, lakin onların hər birində 100 min hektardan az üzüm bağı var (baxmayaraq ki, bu məlumatlar səksəninci illərin sonlarına aiddir). Beləliklə, üzümçülüyn ən inkişaf etdiyi ölkələrə 21 dövləti aid etmək olar. Dünyada ümumi meyvə və giləmeyvə istehsalında üzümçülük birinci yeri tutur. Təzə istehlak üçün süfrə üzümünün ən böyük ixracatçıları İtaliya, Çili, Yunanıstan, İspaniya və Rumıniyadır.

Bir sıra Avropa ölkələrində, xüsusilə də İtaliya, İspaniya və Fransada üzümçülük kənd təsərrüfatının aparıcı sahələrindən biridir. Bu ölkələr üzüm əkinin sahələrinin miqyasına, orta və ümumi məsuldarlığa görə, həmçinin şərab istehsalına görə uzun illərdə dünya liderləri sırasında olaraq qalmaqdadırlar. Fransa keçən əsrin sonlarında üzüm əkinin sahələrinə görə dünyada üçüncü (915 min ha), üzüm istehsalının həcminə görə ikinci (7,19 milyon ton) və şərab istehsalına görə (53,612 min hektolitrlə) birinci yerdədir. Üzüm bağlarının əksəriyyəti orta illik yağıntının miqdarı 600-1200 mm olan əlverişli iqlim zonalarında yerləşir. Üzüm bağlarının 60%-dən çoxu 2-20 dərəcəli yamaclarda yerləşir. Fransada üzüm əsasən Elzas, Burgundiya, Bordo, Provans, Lanqedok, Russillon, Korsika əyalətlərində yetişdirilir. Bu zonalarda iqlimi, üzüm məhsuldarlığı və istehsal olunan şərabların keyfiyyəti ilə fərqlənir.

Fransanın cənub-qərb və cənub hissələrində qırmızı şərəblərin istehsalı üçün, Şərqi və Qərbi zonalarında isə ağ şərəblərin istehsalı üçün üzüm sortları yetişdirilir. Ölkənin bütün üzüm bağlarının yarısından çox hissəsində Carignan, Grenache, Aramon, Merlot, Gamay, Cinsault sortları yetişdirilir. Son zamanlar konyak istehsalında istifadə edilən White Unji sortunun əkin sahələri xeyli artmışdır. Cabernet Franc, Cabernet Sauvignon, Merlot və Syrah üzüm sortlarının əkin sahələri də son illərdə əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Fransada süfrə üzümlərinin əkin sahələri ümumi üzüm əkinlərinin 3%-dən də az hissəsini təşkil edir və bu nisbət son illərdə davamlı şəkildə azalmaqdadır.

Cədvəl 1.

Dünyada üzüm istehsalı səviyyəsi

Ölkələr	İstehsal (ton)	Adambaşına düşən istehsal (kq)	Əkin sahəsi (hektar)	Məhsuldarlıq (kq/hek)
Çin	14 842 680	10,649	843 407	17 598,5
İtaliya	8 201 914	135,711	668 087	12 276,7
ABŞ	7 097 723	21,655	409 947	17 313,8
Fransa	6 247 034	92,828	757 234	8 249,8
İspaniya	5 934 239	127,182	920 108	6 449,5
Türkiyə	4 000 000	49,499	435 227	9 190,6
Hindistan	2 590 000	1,938	122 000	21 229,5
Çili	2 473 588	140,753	203 127	12 177,6
İran	2 450 021	29,967	207 329	11 817,1
CAR	2 008 819	34,799	120 477	16 673,9
Avstraliya	1 772 911	70,777	136 270	13 010,3
Özbəkistan	1 642 349	50,296	135 134	12 153,5
Moldava	615 739	173,404	129 132	4 768,3
Rusiya	551 733	3,756	65 267	8 453,5
Ukrayna	377 780	8,939	42 700	8 847,3
Türkmənistan	287 922	49,205	19 513	14 755,2
Tacikistan	214 775	24,048	31 885	6 735,9
Ermənistan	178 752	60,19	16 231	11 013
Gürcüstan	159 200	42,686	42 005	3 790
Azərbaycan	136 499	13,79	13 941	9 791,3

Cədvəl 2.

Dünyada üzüm istehsalı əsas göstəricilər

Ölkələr	Əkin sahələri min hektar	Məhsuldarlıq sent/hektar	Ümumi məhsuldarlıq min ton
İspaniya	966	56,0	5 387
Çin	855	154,0	13 161
Fransa	794	75,0	5 916
İtaliya	708	101,3	7 170
Türkiyə	436	96,3	4 200
ABŞ	408	163,7	6 679
Argentina	215	91,4	1 965
Çili	200	100,0	2 000
Portuqaliya	192	42,6	820
Rumuniya	191	71,9	1 376
İran	177	105,4	1 866
Hindistan	149	196,1	2 922
Avstraliya	146	124,9	1 824
Moldava	147	49,6	729
Özbəkistan	137,1	118,6	1 626

Son illər üzümçülükdə müasir texnologiyalardan, xüsusilə də rəqəmsal vasitələrdən, dronlardan istifadə bu sahədə məhsuldarlığın artımına, gübrələrdən, zərərvericilərə qarşı mübarizə vasitələrindən səmərəli. optimal istifadəyə, itkilərin, ətraf mühitə mənfi təsirlərin

azaldılmasına ciddi təsir göstərməkdədir. Pilotsuz uçuş aparatlarından-dronlardan istifadəni xüsusilə qeyd etməliyik. Dronlar üzüm bağlarında tinglərin qorunması istiqamətində də inqilabi nəticələr göstərməkdədirlər. Səssiz və çox sürətli çalışan, ən əsası da ekoloji baxımdan son dərəcə faydalı olan bu kiçik pilotsuz uçuş aparatlarının üzümçülüyün inkişafına təkan verəcəyi şübhəsizdir və yaxın gələcəkdə dronların hər bir üzümçülük təsərrüfatının vazkeçilməz bir vasitəsi olacağına əminik. Bir neçə il bundan əvvəl Almaniyada üzüm bağlarında dronlardan istifadə ilə bağlı ilk pilot, eksperimental layihə tamamilə özünü doğrultdu. 2020-ci ilin avqustunda Almaniyanın o zamanki Kənd Təsərrüfatı Naziri Yuliya Kloknerin dəvəti ilə Moselle çayının dik yamaclarında üzüm bağlarına ekskursiya edən Aİ ölkələrindən olan kənd təsərrüfatı rəsmiləri və mütəxəssisləri də dronların üzümçülük təsərrüfatları üçün nə dərəcədə faydalı olduğuna, gələcəkdə üzüm bağlarını xəstəliklərdən qorumaq üçün istifadə olunacaq pilotsuz çiləyici və püsgürdücü vasitələrin ən optimal həll olduğuna şahidlik etdilər [5]. Gələcəkdə alman üzümçülüyünün vacib elementi elan edilən dronlar İsveçrədə artıq reallıqdır, hətə 2019-cu ilin iyulunda isveçrəlilər müasir pilotsuz texnologiyalardan istifadəni təsdiqləyiblər. O vaxtdan bəri 10 litrlik çənlərdə pestisidlər daşıyan və sahələrə çiləyən dronlar İsveçrə üzüm bağlarının demək olarki hər birində mövcuddur. Almaniyada ilk püsgürdücü-çiləyici dronlar 2020-ci ildə Julius Kühn İnstitutundan təsdiq aldı. İstehsalçı DRONEPARTS üç il ərzində Vaynsberqdəki Üzümçülük və Meyvəçilik üzrə Dövlət Elmi-Tədqiqat İnstitutu, eləcə də Badendəki digər kooperativlər və üzüm bağları ilə əməkdaşlıq edərək, bir çox sınaqlar apararaq dronların proqram təminatını, eləcə də uçuş parametrlərini optimallaşdırmağa nail oldu. Hazırda dronlar çiləmə, püsgürmə ilə bağlı əl ilə görülən işlərinin təxminən 90%-ni yerinə yetirir ki, bu da xeyli vəsaitə və vaxta qənaət etməyə imkan verir. Dronların bir neçə vacib üstünlüyü onların populyarlığını daha da artırır, xüsusilə də yağıntıların bol olduğu ərazilərdə. Beləki, dronlar yağışdan dərhal sonra havaya qalxaraq lazımı aqrotexniki tədbirləri həyata keçirə bilirlər, yerüstü texniki vasitələrlə bu işləri dərhal etmək məqsədəuyğun deyil, çünki yaş torpaqda çalışacaq ağır texnika xeyirdən çox zərər verəcək. Almaniyanın Roter Bur üzümçülük kooperativinin menecment direktoru Udo Opel dronlar haqqda deyir: “Onlar bizə lazımı aqrotexniki qulluğu vaxtında reallaşdırmağa imkan verir: yarpaqlar quruyan kimi biz dərhal üzüm bağlarını dərmanlamağa başlaya bilərik”. Dronların dik yamaclarda istifadəsi isə əvəzolunmazdır, çünki orada üzüm bağlarına əl ilə qulluq edilməsinə çoxlu əmək və vaxt lazımdır. Dr Manuel Becker izah edir: “Burada dərmanlama üçün dronların istifadəsi böyük fərq yaradır, “pilotsuz təyyarə ilə biz bir hektar üzüm bağını 45 dəqiqəyə çiləyə bilərik”. Dronlara qədər sıldırım, dik yamaclarda yerləşən üzüm bağlarında bu işlər vertolyot və helikomterlərin köməyi ilə həyata keçirilirdi ki, bu həm çox bahalı bir prosedurdur və əlavə olaraq sonradan bəzi işlərin əl ilə görülməsi zərurəti qalırdı.

Üzüm bağlarının dərmanlanması zamanı dronlardan istifadə xeyli qənaətə səbəb olur və eyni zamanda sahənin bərabər şəkildə dərmanlanması təmin edilmiş olur. İşçilərin mühafizəsinin yaxşılaşdırılması baxımından da dronların əhəmiyyəti böyükdür. Beləki əl ilə çiləmə zamanı işçilər üzüm bağının sıraları arasında ən isti havada belə qoruyucu kostyumda və tənəffüs qoruyucusu (respirator) ilə dayanmalıdırlar. Dronlardan istifadə zamanı buna ehtiyac qalmır. Dronların sayəsində əməkdaşların və üzüm bağlarının mühafizəsi xərcləri əhəmiyyətli dərəcədə azaldıla bilər. Bununla belə, dronların iqtisadi səmərəliliyi ilk növbədə onların qiymətindən, qulluq xərclərindən, servis xidmətlərindən və onların mümkün istifadə müddətindən asılıdır. Hesablamalara görə, belə bir drondan istifadə 10-15 hektar ərazidə iqtisadi cəhətdən daha sərfəli olacaq. Alman üzümçülərinin bildirdiyinə görə dron və xidmət

təminatçısı xərcləri nəzərə alındıqda belə, uçan köməkçilər bitki mühafizəsi xərclərini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmaqdadırlar. Ən azı hər hektar üzüm bağına görə 300 avroya qədər qənaət olunduğu qeyd edilir. Alman üzümçülərinin hazırda dik yamaclı üzümçülükə istifadə etdikləri Agras MG-1P və Agras T16 çiləyici dronları ən optimal modellər hesab olunur.[5]. Təxminən 12000 avroya başa gələn DJI Agras T16 dronu 16 litrlik dəyişdirilə bilən çən və səkkiz ucluqla təchiz edilib və maksimum qaldırma çəkisi 40,5 kq-dır. Avtomatik rejimdə 12,8 km/saata qədər uçuş sürəti ilə onun bir hektar üzüm bağının çilənməsi-püsgürdülmesi üçün xalis uçuş müddəti təxminən 15 dəqiqədir. Təbii ki, bu vaxta üzüm bağına gəlmək, dronu hazırlamaq, üzüm bağının üzərindən uçmaq və geri qayıtmaq, eniş yerinə uçmaq, batareyanı dəyişdirmək və çəni doldurmaq da əlavə olunur. Pilotsuz təyyarənin eni təxminən 2,5 metr, işləmə eni isə 3 metrdir. O, radar sensorlarından istifadə edərək üzüm bağını aşkarlayır və avtomatik uçuş zamanı real vaxt rejimində uçuş hündürlüyünü tənzimləyir.[5] Ümid edirik ki, tezliklə yeni texnologiyalar ölkəmizin üzüm bağlarına da gəlib çatacaq və üzümçülərimizin işini xeyli asanlaşdıracaq.

Üzümçülükə bağlı ölkəmizdə mövcud vəziyyət

Ölkəmizdə aqrar sahəyə dövlət dəstəyinin artırılması fonunda vacib istiqmətlərdən biri də yüksək potensialı, şanlı tarixi keçmişi olan üzümçülüğün inkişafı ilə bağlıdır. Azərbaycan Respublikasında üzümçülüğün təşkilinin, üzüm və şərabçılıq məhsulları istehsalının və dövriyyəsinin tənzimlənməsinin, habelə keyfiyyətinin təmin edilməsinin hüquqi əsaslarını müəyyən edən "Üzümçülük və şərabçılıq haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu 9 oktyabr 2001-ci il tarixində qəbul edilmişdir [6]. Üzümçülük və şərabçılıq aqrar-sənaye sahələri arasında xüsusi yer tutduğundan, əlavə dəyər yaradılması və iqtisadi səmərəlilik baxımından ölkə iqtisadiyyatı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyindən, eləcə də digər kənd təsərrüfatı məhsulları ilə müqayisədə hər 100 hektar torpaq sahəsi üzrə yeni yaradılan iş yerlərinin sayına və ümumi məhsul buraxılışına görə ən yüksək göstəriciyə malik olan texniki bitkilərdən biri olduğundan ölkə başçısının 2011-ci il 15 dekabr tarixli 1890 nömrəli Sərəncamı ilə 2012-2020-ci illər üzrə Azərbaycan Respublikasında üzümçülüğün inkişafına dair Dövlət proqramı təsdiq edilmişdir. Vaxtilə ulu öndər Heydər Əliyevin bilavasitə təşəbbüsü və rəhbərliyi sayəsində Azərbaycanda üzümçülük sürətlə inkişaf etmişdir. Onun 1969-cu ildə Azərbaycana rəhbərliyə başladığı zaman üzüm istehsalı 272 min ton olduğu halda, sonrakı dövrlərdə görülmüş tədbirlər, aparılmış uğurlu islahatlar nəticəsində bu rəqəm 2 milyon tonu ötmüşdür. Bu da, öz növbəsində, aqrar-sənaye kompleksinin inkişafına, kənd əhalisinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. Lakin 80-ci illərin ortalarından başlayaraq keçmiş Sovet İttifaqının rəhbərliyi tərəfindən aparılan antialkoqol kampaniyası çərçivəsində Azərbaycanda böyük zəhmət hesabına yaradılmış üzüm bağları məhv edilərək iqtisadiyyata ciddi ziyan vurulmuş, insanlar gəlir mənbələrindən məhrum edilmişlər. Azərbaycanda üzümçülük qədim və ənənəvi istehsal sahələrindən biridir. Azərbaycanın təbii-iqlim şəraiti üzümçülüğün daha da inkişaf etdirilərək istehsalın artırılmasına, əhalinin müxtəlif çeşidli, yüksək keyfiyyətli süfrə üzümünə, şərabçılıq və digər emal müəssisələrinin isə xammala olan tələbatının yerli istehsal hesabına ödənilməsinə imkan verir. Bu isə öz növbəsində üzüm və şərabçılıq məhsullarının ixracının artırılmasına, idxalın əvəzləndirilməsinə şərait yarada bilər. Əvvəllər Azərbaycanda 600-ə qədər aborigen və introduksiya olunmuş üzüm sortları becərilmiş və bunlardan təxminən 400-ü yerli üzüm sortlarına aid olmuşdur. Ölkə ərazisində üzüm sahələrinin coğrafi cəhətdən yerləşdirilməsi rayonların əlverişli torpaq-iqlim şəraiti nəzərə alınmaqla həyata keçirilmişdir. [8]. "Gilabi", "Kişmiş", "Arazbarı", "Beyləqani", "Təbrizi", "Şabranı", "Dərbəndi". "Ordubadi",

"Şirvanşahi", "Tatlı", "Mərəndi", "Mədrəsə", "Şahtaxtı", "Xəlili", "Hüseyni", "Əsgəri", "Ağadayı", "Mələyi" ölkəmizdə ən çox yetişdirilən yerli üzüm növləri hesab olunur. "Şirvanşahi" növdən hazırlanan "Kürdəmir kaqoru" dünyanın sayılan şərab növləri siyahısına daxil olmuşdur. Yerli üzüm sortları ilə yanaşı, digər ölkələrdən gətirilmiş, yerli şəraitə uyğunlaşdırılaraq yetişdirilən "Rkatsiteli", "Tavkeri"; "Muskat", "Berdo", "Pino" "Kaberne", "İzabella", "Risling", "Aliqote", sortlarını da xüsusilə qeyd etmək olar. Üzüm istehsalçılarına dövlət dəstəyinin bariz nümunəsi olaraq yeni salınacaq üzüm bağlarının hər hektarına görə veriləcək birdəfəlik əkin subsidiyasını qeyd edə bilərik. Belə ki, 2022-ci il üçün Aqrar Subsidiya Şurasının açıqladığı subsidiya əmsallarına əsasən Ağdam, Ağsu, Cəlilabad, Füzuli, Xocavənd, İsmayilli, Qəbələ, Qobustan, Qubadlı, Lerik, Siyəzən, Şabran, Şamaxı, Şəki, Yardımlı və Zəngilan rayonlarında salınacaq üzüm bağlarının hər hektarına görə 8000 manat birdəfəlik əkin subsidiyasının verilməsi nəzərdə tutulur. Lakin birdəfəlik subsidiyaları almaq istəyən fermerlər üçün bəzi şərtlər də qoyulub. Üzüm bağları dəniz səviyyəsindən 400 metrəndən hündürdə yerləşən ərazilərdə dəmyə şəraitində becərilməlidir. [9]. Hazırkı dövrdə üzüm istehsalı üçün yararlı torpaq fonduna malik bölgələrin kifayət qədər çox olması, üzümün digər bitkiçilik məhsulları ilə müqayisədə daha rahat yetişdirilə bilməsi, bu sahənin zəngin tarixinin mövcudluğu, üzümçülüğün iqtisadi səmərəliliyi, yerli üzüm sortlarının geniş çeşidinin mövcudluğu, işçi qüvvəsinin və kənd potensialının lazımı səviyyədə olması, üzüm emalı müəssisələrinin yerli xammala tələbatının dolğun ödənilməsi, dünya bazarlarındakı indiki qiymətlərlə bir hektar üzüm bağından əldə olunan maddi gəlirin müvafiq pambıq sahəsindən, dənli-paxlalı bitkilərdən, tərəvəzdən, bostan bitkilərindən, digər meyvə bağlarından əldə olunan gəlirdən xeyli yüksək olması. həmçinin dünya bazarlarına yüksək keyfiyyətli ekoloji təmiz süfrə üzümü və müxtəlif şərab məhsullarının çıxarılması imkanları ölkəmizdə üzümçülüğün daha da inkişaf etdirilməsini aktuallaşdırmışdır.

Bütün təsərrüfat kateqoriyaarı üzrə üzümün payı 2013-cü ildə 2,2% olmuşdursa 2021-ci ildə bu rəqəm 1,5% təşkil etmişdir. Diqqət çəkən məqam isə odur ki, bu göstəricini kənd təsərrüfatı müəssisələri üzrə təhlil edərkən görürük ki, bu sahədə geriləmə daha çoxdur. Belə ki, bu göstərici 2013-cü ildə 4,6% olduğu halda 2021-ci ildə cəmi 0,9% təşkil etmişdir. "Fərdi sahibkar, ailə kəndli və ev təsərrüfatları" kateqoriyası üzrə isə bu göstərici 2021-ci ildə 1,6 faiz olmuşdur. Amma onu da qeyd etməliyik ki, üzüm əkinlərinə verilən mineral gübrələrin həcmində bu illər ərzində 2,6 dəfə artım baş vermişdir. Əgər 2013-cü ildə üzüm əkini sahələrinə 7 min ton gübrə verilmişdisə, 2021-ci ildə bu rəqəm 18 min ton olmuşdur. Üzümçülükə bağlı statistik məlumatların təhlili zamanı diqqəti çəkən digər maraqlı məqam isə onunla bağlıdır ki, 2021-ci ildə 2003-cü ilə müqayisədə üzümçülükdə bir sentner məhsula əmək məsarifi 25,8% azalsa da kənd təsərrüfatı müəssisələrində istehsal olunan bir sentner məhsulun maya dəyəri 3,2 dəfə artmışdır. Əgər 2003-cü ildə kənd təsərrüfatı müəssisələrində istehsal olunan bir sentner üzümün maya dəyəri 15,5 manat olduğu halda, 2021-ci ildə bir sentner üzümün maya dəyəri 49,4 manat olmuşdur. Üzüm əkmələrinin sahəsi də kəskin şəkildə dəyişmişdir. 1984-cü ildə ölkə üzrə üzümlüklərin ümumi sahəsi 284,1 min hektar olmuşdur. Bu göstərici ölkə üzrə maksimal, rekord göstərici hesab olunur. Təəssüf ki, sonrakı illərdə üzüm əkini sahələri kəskin şəkildə azalmışdır. Ölkəmiz müstəqillik qazandıqdan sonra üzüm əkini sahələri 10 dəfədən çox, 1984-cü ilə müqayisədə isə 17 dəfədən çox azalmışdır. Rəsmi statistik məlumatlara əsasən deyə bilərik ki, 2021-ci ildə ölkəmizdə üzüm əkinlərinin ümumi sahəsi 16 min hektar olmuşdur, halbuki 1991-ci ildə isə bu göstərici 171 min hektardır. Əkin sahələri azaldığından təbii ki, toplanan məhsulun həcmi də xeyli azalmışdır. Ölkəmizdə üzüm əkini sahələri daha çox Dağlıq Şirvan (3163 hek), Qazax-Tovuz (2154 hek),

Gəncə-Daşkəsən (1959 hek), Lənkəran-Astara (1621 hek), Naxçıvan Muxtar Respublikası (1524 hek), Şirvan-Salyan (1421 hek) iqtisadi rayonlarının ərazisində və Bakı (1308 hek) şəhərindədir. Rayonlara gəlincə, ən çox üzüm əkini sahələri Şamaxı rayonunun ərzisindədir. 2021-ci ildə bu rayonda üzüm əkini sahəsi 1919 hektar olmuşdur ki, bundan da 1772 hektarı bar verən yaşda olan əkmələrə aiddir. Sonrakı yerlərdə Cəlilabad rayonu (1471 hek), Salyan rayonu (1126 hek), İsmayıllı (1089 hek) və Samux (1013 hek) rayonları qərarlaşmışlar.[6]. Əgər 1984-cü ildə ölkəmizdə 2126.1 min ton üzüm yığılmışdısa, 1991-ci ildə bu rəqəm 1125,6 min ton, 2021-ci ildə isə 209,8 min ton olmuşdur. Yəni müstəqillik qazandığımız 30 il ərzində ümumi məhsulun həcmində 5,5 dəfə, 1984-cü illə müqayisədə isə 10 dəfədən çox azalma baş vermişdir. 2021-ci ildə ölkəmizdə ən çox üzüm istehsal olunan iqtisadi rayon Qazax-Tovuz iqtisadi rayonudur. 2021-ci ildə bu iqtisadi rayonun ərazisində 66441 ton üzüm istehsal olunmuşdur, yəni ölkə üzrə istehsal olunan üzümün təqribən üçdə biri qədər. Halbuki, bu iqtisadi rayonda üzüm əkini sahələri ölkə üzrə ümumi üzüm əkini sahələrinin yalnız 13 faizini təşkil edir. Sonrakı yerlərdə Lənkəran-Astara (24209 ton), Dağlıq Şirvan (18274 ton), Gəncə-Daşkəsən (17534 ton) iqtisadi rayonları gəlir. İqtisadi rayonlar, eləcə də ayrı-ayrı rayonlar üzrə məhsuldarlıq göstəriciləri də kəskin fərqlənir. Belə ki, Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunda üzüm əkini sahələri Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu ilə müqayisədə 30% və ya 1009 hektar az olmasına baxmayaraq toplanan üzümün həcmi 3,6 dəfə və ya 48167 ton çox olmuşdur. Və ya Ağsu rayonunda 2021-ci ildə mövcud üzüm əkini sahələri (117 hektar, ondan 115,3 hektarı bar verən yaşda olan əkmələr) İsmayıllı rayonu (ümumi üzüm əkini sahələri 1089 hektar, ondan 1006 hektarı bar verən yaşda olan əkmələr) ilə müqayisədə 9 dəfə az olsa da istehsal olunan üzümün həcmi demək olar ki, eynidir. Rəsmi statistik rəqəmlərə əsasən deyə bilərik ki, 2021-ci ildə İsmayıllı rayonunda 2711 ton, Ağsu rayonunda isə 2390 ton üzüm istehsal olunmuşdur ki, bu rəqəmlərin də reallığı ciddi şübhə doğurur.[6]

Son illər üzrə ölkəmizdə üzümçülükdə orta məhsuldarlıqla bağlı rəsmi statistik məlumatlara baxdıqda müəyyən suallar yaranır. Qonşu bölgələr olan Göygöl rayonu və Gəncə şəhərində üzümün məhsuldarlığı 5,1 ton/hektar olduğu halda, qonşu Goranboy rayonunda 16 ton/hektardır və ya Bakı şəhərində onoloji göstərici 6,4 ton/hektar olduğu halda Sumqayıt şəhərində bu göstərici 0,4 ton/hektardır. Naxçıvan Muxtar Respublikasında da məhsuldarlıq göstəricisi rayonlar üzrə xeyli fərqlidir. Əgər Sədərək və Şahbuz rayonlarında orta məhsuldarlıq 5t/h-a yaxın olduğu halda Ordubad rayonunda bu rəqəm 11t/h, Culfa rayonunda isə 16,6 ton/hektardır. Abşeron-Xızı iqtisadi rayonunda da orta məhsuldarlıq ölkə üzrə orta məhsuldarlıq göstəricisindən 2 dəfədən çox aşağıdır. Ümumilikdə orta məhsuldarlıq göstəricisi üzrə ölkəmizdə ən yaxşı göstərici Tovuz rayonuna məxsusdur. 2021-ci ildə Tovuz rayonunda üzüm üzrə məhsuldarlıq 28.8 ton/hektar olub. Son illər ölkəmizdə üzümçülük sahəsi sanki bir intibah dövrünü yaşayır desək, bəlkə də yanılmarıq. Son 5 il ərzində Respublikamızda üzüm əkini sahələrində ciddi bir dəyişiklik baş verməsə də, üzüm istühsalında 54 faizə yaxın və ya 73 min tondan çox (2016-cı ildə 136499 ton üzüm istehsal edildiyi halda, 2021-ci ildə bu rəqəm 209843 ton olmuşdur) atırım olub. Amma təəssüflə qeyd etməliyik ki, üzümçülüklə bağlı mövcud problemlərin əksəriyyəti bu gün də qalmaqdadır. Üzüm yetişdirilməsi zamanı fermerlərin qarşılaşdığı başlıca problem suvarma suyunun məhdud olmasıdır ki, bu da həm məhsulun keyfiyyətinə, həm də məhsuldarlığın aşağı düşməsinə səbəb olur. Digər səbəb hazır məhsulun saxlanması ilə bağlıdır. Mövcud olan saxlama anbarlarının şərtləri və qiymətləri istehsalçılar üçün məqbul olmadığından onlar məcburdurlar ki, istehsal olunmuş üzümü dərhal bazarlara çıxartsınlar. Bu da həm itkilərin çox olmasına səbəb olur, eyni zamanda satış qiymətlərinin aşağı olması ilə nəticələnir ki,

sonda istehsalçılar ümid etdikləri gəlirləri götürə bilmirlər. Əslində bu məsələdə saxlama anbarlarını da günahlandırmaq düzgün olmazdı. Bu anbarların həcmələri böyük olduğu üçün kiçik həcmələrdə üzümü saxlanca götürmək onlar üçün iqtisadi cəhətdən faydalı deyil, çünki belə olan halda onlar enerji xərclərini belə qarşılıya bilmirlər. Odur ki, daha kompakt, kiçik həcmli, enerji sərfiyyatı daha münasib olan saxlanca anbarlarına ehtiyac vardır. Heç kimə sirt deyil ki, üzümçülüğün təkanverici qüvvəsi şərabçılıq sənayesidir. Ölkədə şərabçılıq nə qədər sürətlə inkişaf edərsə bu dərhal üzümçülüyə də təsir etmiş olacaq. Şərabçılıqla bağlı xeyli sayda problemlərin mövcudluğu üzümçülüğün də inkişafını ləngidən amillərdəndir. Təkcə onu deyək ki, ölkədə istehsal olunan şərabların xeyli hissəsinin şüşə qabları xaricdən idxal olunur ki, bu da istehsal etdiyimiz şərabların qiymətinin yüksəlməsinə və nəticədə rəqabət qabiliyyətinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarır.

Nəticə

Üzümçülükdə rəqəmsallaşmanın, müasir texnologiyalardan istifadənin aşağı olması da bu sahənin inkişafını əngəlləyən səbəblərdəndir. Üzümçülük kənd təsərrüfatı istehsalının ən çox kapital tələb edən sahəsidir. Artıq neçə ildir ölkəmizdə üzüm istehsalçılarında yanacaq və mühərrik yağları 50 faiz, gübrələr 70 faiz güzəştə verilir. Bundan əlavə, texnikanın 40 faiz dəyəri də dövlət tərəfindən ödənilir. Hesab edirəm ki, bu dəstək tədbirlərinin səmərəliliyini artırmaq, yeni yanaşma tətbiq etmək lazımdır. Hazır məhsulun alışına diqqət artırılarsa bu daha effektiv olar. Yəni istehsalçı əmin olsa ki, istehsal etdiyi məhsul əlində qalmayacaq, az gəlirlə də olsa onu sata biləcək, onda o hər vəclə istehsalı artırmağa çalışacaq. Pambıq və tütündən fərqli olaraq üzümün alıcısı yoxdur, süfrə sortları əsasən yerli bazara çıxarılır, texniki sortları isə az sayda olan yerli şərab zavodlarını dəyər-dəyməzinə satılır. Fermerlər çox zaman məhsul satmaq üçün bazar tapmırlar. Bu isə qiymətlərə təsir edir. Bəzən sahədəki qiymətlərlə, bazar və marketlərdəki qiymətlərdə dəfələrlə fərqlər müşahidə olunur. İndiki halda əksər kənd təsərrüfatı məhsullarında olduğu kimi, üzüm satışı da daha çox satış müəssisələrinə qazanc gətirir, nəinki istehsalçılara. Yeni üzüm bağlarının salınması zamanı torpaqların düzgün seçilməsinə, üzüm sortlarının ərazinin torpaq-iqlim şəraitinə nə dərəcədə uyğun olmasına diqqət yetirmək lazımdır. Üzüm bağları salınarkən əkin materialının keyfiyyətini yoxlamaq da vacibdir. Təəssüki bir sıra hallarda bu amillər ciddiyyə alınmır, uyğun oldu-olmadı fərqli xarici sortlar ölkəmizə gətirilərək əkilir. Bu isə yerli, ənənəvi sortların məhv olması ilə nəticələnir. Sıradan çıxmış məhsuldar sortların, xüsusilə də “Şirvan Şah”, “Mədrəsə” və digər bu kimi yerli, ənənəvi sortların bərpasına ciddi ehtiyac var. Effektiv, səmərəli tədbirlər həyata keçirilərsə, üzümçülük nəzərdə tutulduğu kimi inkişaf etdirilsə, dövlət büdcəsinə ciddi gəlirlərin daxil olmasına səbəb ola bilər. Üzümdən şərab, sirkə, kışmiş və daha neçə-neçə fərqli məhsullar hazırlayıb satmaqla büdcəyə əlavə gəlirlər cəlb etməklə yanaşı həm də yeni iş yerlərinin açılmasına rəvac verilə bilər. Müasir dünyada təzə üzüm, onun emal məhsulları və şərab istehsalı ildən-ilə artır. Müasir texnologiyalar və elmi yanaşmalar tələbatı sabit olan əla keyfiyyətli məhsullar əldə etməyə imkan verir. Amma onu da unutmamaq lazımdır deyil ki, ən dadlı üzümlər hələ də öz əlləri ilə, ənənəvi üsullarla yetişdirilən üzümlərdir ...

Ədəbiyyat

1. Faooiv focus 2016, dried grapes in figures [Elektron resurs] /International Organisation of Vine and Wine, 2016 <https://www.oiv.int/public/medias/4911/fao-oiv-grapes-report-flyer.pdf>
2. Countries by Grape Production. Where is Grape grown and produced? Which country produces the most Grape? How much Grape does Australia produces per year? [Elektron resurs] / Maps and Statistics of the World and Regions, 2020 <https://www.atlasbig.com/en-au/countries-by-grape-production>

3. Производство и потребление винограда во всем мире [Elektron resurs] / Агентства по регулированию алкогольного и табачного рынка и развитию виноделия Республики Узбекистан, 2019 <https://uzwine.uz/main.php?lang=ru&page=grapeinworld>
4. Виноградарство в зарубежных странах - виноградарство в мире [Elektron resurs] / Üzüm haqqda sayt, 2021 <https://vinograd.info/knigi/vinogradarstvo-perstnev/vinogradarstvo-v-zarubezhnyh-stranah/vinogradarstvo-v-mire.html>
5. Дроны на виноградниках совершают революцию в защите растений [Elektron resurs] / Üzüm haqqda sayt, 01 aprel 2021 <https://vinograd.info/novosti/drony-na-vinogradnikah-sovershayut-revolyuciyu-v-zaschite-rasteniy.html>
6. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı. Rəsmi nəşr [Elektron resurs] / Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı-2022 file:///C:/Users/User/Desktop/agriculture_2022%20statistika.pdf
7. Zaur Rzayevin “Azərbaycanda üzümçülük: mövcud vəziyyət və gələcək imkanlar” başlıqlı məqaləsi [Elektron resurs] / Azərbaycan qəzeti, 04 dekabr 2021 <https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/azerbaycanda-uzumculuk-movcud-veziyyet-ve-gelecek-imkanlar-1638565898>
8. “2012-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında üzümçülüğün inkişafına dair Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı [Elektron resurs] / Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi Hüquqi aktların vahid elektron bazası, Bakı şəhəri, 15 dekabr 2011-ci il №1890, <https://e-qanun.az/framework/22694>
9. Aqrar Subsidiya Şurasının 2022-ci il üçün açıqladığı subsidiya əmsalları [Elektron resurs] / Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi, Bakı şəhəri, 07 Sentyabr 2021, <https://www.agro.gov.az/az/news/aqrar-subsidiya-surasi-2022-ci-il-uecuen-subsidiya-emsallarini-aciqladi>
10. "Üzümçülük və şərabçılıq haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu [Elektron resurs] / Azərbaycan Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi Hüquqi aktların vahid elektron bazası, Bakı şəhəri, 19 oktyabr 2001-ci il, № 208-IIQ

Фамиль Вели оглы Рустамов

Виноградарство в Азербайджане: историческое прошлое, возможности и перспективы **Резюме**

Целью исследования является изучение факторов, определяющих превращение винограда в важный сельскохозяйственный продукт и текущая ситуация связанной с производством винограда в мире и в нашей стране. Методология исследования - в работе использовались методы сравнительного анализа, обобщения и анализа. Прикладная значимость исследования - обоснована необходимость использования современных технологий, особенно цифровых средств, дронов в виноградарстве. Результаты исследования - хотя в последние годы виноградарства в Азербайджане переживает ренессанс, хотя и наблюдается положительная динамика в производстве винограда, реальная ситуация неудовлетворительна, она намного ниже потенциальных возможностей. Оригинальность и научная новизна исследования - исследованы роль и значение виноградарства в повышении доходов от сельского хозяйства и создании новых рабочих мест, а также сделан ряд предложений по развитию виноградарства в нашей стране.

Ключевые слова: аграрная сфера, аграрная политика, виноград, виноградарство, виноградники, виноделие.

Famil Veli Rustamov

Viticulture in Azerbaijan: historical past, opportunities and prospects

Summary

The purpose of the study is to study the factors that determine the transformation of grapes into an important agricultural product, and the current situation related to grape production in the world and in our country. Methodology of the research - analysis, comparative analysis, generalization and analysis methods were used in the research work. The applied importance of the research - the necessity of using modern technologies, especially digital tools, drones, in viticulture is justified. The results of the research - although in recent years the field of viticulture in Azerbaijan has experienced a renaissance, although positive dynamics in grape production have been observed, the real situation is not satisfactory, it is much lower than the potential opportunities. The originality and scientific novelty of the research - the role and importance of viticulture in increasing the income from agriculture and creating new jobs were investigated, and a number of proposals were made regarding the development of viticulture in our country.

Key words: agrarian field, agrarian policy, grapes, viticulture, vineyards, winemaking.

Elmi redaktor: i.e.d., dos. Y.Məmmədov

Daxil olub: 14.12.2022.

Çapa qəbul olunub: 20.12.2022.